
СВІТОВА ЕКОНОМІКА

DOI: 10.31617/3.2023(130)04
УДК 338.14:[330.34:327.5(477)]

ДУГІНЕЦЬ Ганна,
д. е. н., професор,
завідувач кафедри світової економіки
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0003-3708-3666
g.duginets@knute.edu.ua

КОЛОДКО Наталія,
аспірант кафедри світової економіки
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0003-3133-7020
kolodkonatasha@gmail.com

ЕКОНОМІЧНЕ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КРАЇН ПІСЛЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У XXI ст. під впливом трансформації світової системи відбуваються зміни в розумінні поняття збройний конфлікт та війна, а саме через динамічність процесу, а не як статичну рівновагу. Так, російсько-українська війна – це повномасштабні бойові дії на території Європи, це боротьба за незалежне існування держави в умовах XXI ст., це не лише виборювання української державності, а це й початок трансформації світової системи. Метою дослідження є ідентифікація особливостей, що забезпечили відбудову та розвиток країн після війни та/або збройного конфлікту в умовах трансформації змісту цих понять у XXI ст., задля виокремлення напрямів та інструментів, які можна використати у процесі відновлення української економіки. Дослідження трансформації розуміння збройних конфліктів у XXI ст. надало можливість визначити, що збройний конфлікт змінюється за такими вимірами:

DUGINETS Ganna,
Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Head of Department of World Economy
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3708-3666
g.duginets@knute.edu.ua

KOLODKO Nataliia,
Postgraduate student of the Department
of World Economy
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3133-7020
kolodkonatasha@gmail.com

ECONOMIC RECOVERY AND DEVELOPMENT OF COUNTRIES AFTER ARMED CONFLICTS: EXPERIENCE FOR UKRAINE

In the twenty-first century, under the influence of the transformation of the world system, the concepts of "armed conflict" and "war" are increasingly understood as dynamic process and not as static balance. So, the russian-Ukrainian war is a full-scale military action on the territory of Europe, it is a struggle for the state's independent existence in the conditions of the twenty-first century; it is not only the struggle for Ukrainian statehood, but also the beginning of the transformation of the world system. The purpose of the study is to identify the features that have ensured the reconstruction and development of countries after the war and/or armed conflict in the conditions of the transformation of the content of these concepts in the twenty-first century, in order to identify areas and tools that can be used in the process of restoring the Ukrainian economy. Research on the transformation of the understanding of armed conflicts in the twenty-first

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

суб'єкт, форми, засоби, місце, наслідки. Проаналізовано досвід країн (Хорватія, Боснія і Герцеговина, Південна Корея), що потрапили в ситуацію, аналогічну російському вторгненню 24 лютого 2022 року, які мали анексовані території, а саме: шляхи відновлення після військових руйнувань, економічної відбудови та досягнення економічної незалежності від вливань іноземних капіталів. У результаті дослідження визначено основні напрями, які мають бути реалізовані в процесі подальшого розвитку економіки України: формування стабільного політичного середовища та сильних інституцій, які здатні забезпечити верховенство права, захист прав власності та виконання контрактів; зміна системи забезпечення національної безпеки держави через розвиток військово-промислового комплексу та посилення національної ідентичності в суспільстві; підготовка освіченої та кваліфікованої робочої сили, зокрема через розвиток системи приватних закладів освіти; залучення інвестицій у наукові дослідження для стимулювання інновацій та розвитку нових технологій; формування сприятливого бізнес-середовища, яке заохочує підприємництво, інновації та інвестиції; перехід від переважаючого експорту сировини до експорту готової продукції.

Ключові слова: збройний конфлікт, економічне відновлення, досвід післявоєнного відновлення, економічна політика.

century has made it possible to determine that the armed conflict is changing according to the following dimensions: subject, forms, means, place, and consequences. The experience of countries (Croatia, Bosnia and Herzegovina, South Korea) that got into a situation similar to the Russian invasion on February 24, 2022, which had annexed territories, was analysed; in particular the ways of recovery after military destruction, economic reconstruction and achieving economic independence from foreign capital infusions. In the course of the study, the main directions that should be implemented in the process of further development of Ukraine's economy were determined: the formation of a stable political environment and strong institutions capable of ensuring the rule of law, protection of property rights, and the execution of contracts; changing the system of ensuring the national security of the state due to the development of the military-industrial complex and strengthening of national identity in society; training of an educated and qualified workforce, in particular through the development of the system of private educational institutions; attraction of investments in scientific research to stimulate innovation and the development of new technologies; formation of a favourable business environment that encourages entrepreneurship, innovation and investment; transition from the predominant export of raw materials to the export of finished products.

Keywords: armed conflict, economic recovery, experience of post-war recovery, economic policy.

JEL Classification: E60, F20, O10, P51.

Вступ

Збройний конфлікт або війна породжує проблеми розвитку передусім сторін конфлікту, а також всієї системи міжнародних відносин. Окрім втрат на полі бою, збройний конфлікт призводить до вимушеної міграції, потоків біженців, втечі капіталу та руйнування інфраструктури суспільства. Соціальні, політичні та економічні інститути зазнають значної шкоди. Створюється розрив у розвитку між тими країнами, які пережили збройний конфлікт, і тими, які його не пережили. В умовах пришвидшення та поглиблення трансформаційних змін в світовій економіці в XXI ст. цей розрив може стати небезпечним та загрозливим у зв'язку з неможливістю його зменшити.

Слід зазначити, що, крім двох світових, у XX ст. відбулося понад 350 регіональних воєн і військових конфліктів. Якщо до Першої світової війни було зафіксовано всього 36 регіональних воєн або військових конфліктів, то між світовими їх було 80, а після Другої світової війни – понад 250. За оцінкою Упсальської програми даних про конфлікти (UCDP), яка здійснює систематичне їх визначення вже понад 40 років, в період з 2001 по 2022 рр. спостерігалось 83 державних конфлікта різної складності (USDP, 2023a).

У науковій спільноті існує два теоретичних напрями дослідження економічних наслідків війни та збройних конфліктів. Теорія "віднов-

лення війни", яка відповідає кейнсіанській економічній теорії, стверджує що війна може мати позитивні наслідки, оскільки послаблює вплив потужних спеціальних інтересів, сприяє інноваціям і підвищує економічну ефективність завдяки збільшенню людського капіталу. На противагу цьому школа "руїни війни" розглядає війну як катастрофічну подію, що не приносить жодної економічної вигоди (більш детально див. *Kang & Meernik, 2005*). Інші вчені вказують на те, що бідніші сторони конфлікту частіше страждають від війни (*Chassang & Miquel, 2009*).

У світовій практиці були спроби об'єктивно оцінити кількісно економічні наслідки війни. Наприклад, *V. Koubi* розглянув вплив збройних конфліктів між країнами на розширення економіки великих країн у період між 1960 і 1989 рр. (*Koubi, 2005*). Згідно з цим дослідженням, особливості війни та її частота причинно пов'язані з відмінностями в економічному зростанні між країнами.

Існує думка, що післявоєнне економічне виробництво позитивно пов'язане з інтенсивністю та тривалістю конфлікту, а його вплив на економічне зростання негативно залежить від рівня економічного розвитку країни. Так, у своєму дослідженні Канг і Мернік вивчали, як громадянська війна вплинула на економіку різних країн у період з 1960 по 2002 рр. (*Kang & Meernik, 2005*). Вони виявили, що громадянська війна має значний вплив на економічне зростання, а конфлікт негативно впливає на основні економічні сфери діяльності в країні. Методологія оцінки економічних наслідків кожної громадянської війни, починаючи з 1960-х років, була розроблена Колієром (*Collier, 1999*). Відповідно до неї економіка скорочувалася після короткої громадянської війни, але швидко відновлювалася після її завершення.

Згідно з дослідженням *J. Nordhaus*, війна – це надвитратний процес (*Nordhaus, 2008*). Так, приблизна вартість війни Іраку проти Сполучених Штатів за десятирічний період становила від 100 млрд дол. США до 1.9 трлн дол. США. Інші вчені досліджували вплив воєн/збройних конфліктів у XIX та XX ст. на двосторонню торгівлю, використовуючи дані, доступні з 1870 р. (*Glick & Taylor, 2010*). Вони виявили, що вплив війни на торгівлю, національний дохід і темпи зростання світової економіки були значними і довготривалими. Згідно з іншим дослідженням, конфлікт у Шрі-Ланці значно скоротив ВВП (*Ganegodage & Rambaldi, 2014*). Крім того, автори виявили, що значні прибутки від інвестицій у фізичний капітал не призвели до помітних позитивних зовнішніх ефектів.

Також в контексті досягнення мети дослідження заслуговують на увагу напрацювання політологів та вчених, які зосереджувались на природі військових конфліктів та пошуку політичних шляхів їх вирішення (*Hart, 2008; Von Clausewitz, 2005; Erhard, 2020*); науковців, що досліджували шляхи та способи відбудови східних та балканських країн, вивчали підґрунтя конфліктів, оцінювали наслідки військових

дій та наявний ресурс для відбудови (Семенюк, 2013; *Aboushala & Haj Ismail*, 2022; *Aboushala & Haj Ismail*, 2022; *Barakat & Kapisazovic*, 2003). Окрему увагу приділено вивченню напрацювань вітчизняних та закордонних вчених, присвячених ідентифікації впливу повномасштабної збройної агресії РФ з 2022 р. на різні сфери функціонування як світової, так і української економіки, а також обґрунтуванню напрямів відновлення економіки нашої держави (Мазаракі & Мельник, 2022; Сіденко, 2022; *Al-Saadi*, 2023; *Pereira, et al.*, 2022; *Galanakis*, 2023).

Нині ми маємо, на жаль, унікальні умови російсько-української війни. Повномасштабні бойові дії на території Європи, боротьба за незалежне існування держави у ХХІ ст., виборювання української державності – все це початок трансформації всього світу. Відтак Україні потрібна стратегія відновлення в умовах війни та подальшого розвитку після перемоги, але яка може враховувати досвід економічного відновлення інших країн, на території яких відбувалися збройні конфлікти або війни після Другої світової. Розробка такої політики є складним процесом, у рамках якого слід дослідити, оцінити і адаптувати до специфічних національних умов різноманітний міжнародний досвід відновлення, особливо тих країн, які на практиці довели ефективність своїх стратегій. Зокрема для України корисним може бути досвід країн, які успішно відбудовували свою економіку після Балканської кризи (Боснія та Герцеговина, Хорватія), а також східноазійських країн (Південна Корея). Проте, попри численні публікації щодо розвитку національних економік після збройних конфліктів, комплексних досліджень цих питань в Україні недостатньо.

З огляду на це, мета статті – ідентифікація особливостей відбудови та розвитку країн після війни та/або збройного конфлікту з урахуванням трансформації змісту цих понять у ХХІ ст. задля виокремлення досвіду, який можна використати у повоєнному відновленні української економіки.

На досягнення мети спрямоване вирішення таких завдань: ідентифікація змін щодо розуміння збройних конфліктів в ХХІ ст. у світовій науці; аналіз досвіду економічного відновлення після збройних конфліктів в деяких країнах світу, зокрема Боснії і Герцеговини, Хорватії та Південної Кореї; обґрунтування напрямів та інструменти економічного відновлення та розвитку України, в тому числі виокремлення стратегічних етапів цього процесу. Такі завдання обумовлюють структуру цього дослідження, що складається з вступу, трьох частин та висновків.

1. Трансформація розуміння збройних конфліктів у ХХІ ст.

Визначення понять "війна" та "збройний конфлікт", що прописано у Женевських конвенціях, детермінує схожість даних понять та їх паралельне використання, хоча, з юридичного погляду, "збройний конфлікт" є більш широким поняттям і фундаментом для праці у май-

бутньому. Зокрема "збройний конфлікт" включає поняття "війна", адже не будь-яка війна, наприклад, інформаційна, є збройним конфліктом. Розмежування цих понять створює підґрунтя для юридичних засад щодо компенсації збитків та вимагання репарацій, так як збройний конфлікт на рівні розуміння означає втрати людського ресурсу та фізичних активів як таких.

За визначенням Женевської конвенції, війна – це збройний конфлікт між двома або більше суперечливими сторонами, який виникає через політичні, територіальні, економічні або ідеологічні розбіжності. Вона має широкий спектр бойових дій і стратегій, які спрямовані на досягнення мети або вирішення конфлікту. Війна може включати збройні напади, битви, блокади, облоги, атаки на цивільні об'єкти, знищення майна, втрату людських життів та інші форми насильства (*Bugnion, 2011*).

За визначенням Упсальської програми даних про конфлікти (*UCDP*), збройний конфлікт – це оспорювана несумісність, що стосується уряду та/або території, де застосування збройної сили між двома сторонами, з яких принаймні одна є урядом держави, призводить до щонайменше 25 смертей, пов'язаних з бойовими діями, протягом одного календарного року. Збройний конфлікт також називають "державним конфліктом", на відміну від "недержавного конфлікту", де жодна з воюючих сторін не є урядом. Що стосується визначення "війна", то це конфлікт на державному рівні, в якому за певний календарний рік загинуло щонайменше 1000 осіб, пов'язаних з бойовими діями (*UCDP, 2023b*). Тобто різниця лише в кількості осіб, що загинули під час бойових дій за рік. "Перемога", за визначенням *UCDP*, це коли одна сторона або зазнає поразки, або знищується, або іншим чином піддається владі іншої (наприклад, через капітуляцію). Під "поразкою" *UCDP* розуміє, що військовий потенціал однієї зі сторін знищений до такої міри, що малоімовірним є повторний початок бойових дій. У цій ситуації не може бути іншого результату (*UCDP, 2023b*).

Серед відомих сучасних локальних війн можна відзначити війни в Кореї, В'єтнамі, Афганістані, громадянську війну в Сирії, війни за незалежність на Балканському півострові, російсько-грузинську війну тощо. Порівняно зі світовими війнами, регіональні конфлікти характеризуються меншою кількістю країн-учасниць, меншим просторовим масштабом воєнних дій і зазвичай ведуться за обмежені політичні та військові цілі, з використанням традиційних сил і засобів збройної боротьби. Локальні війни здебільшого відбувалися без оголошення і починалися з провокацій або прикордонних інцидентів, які переросли у великомасштабні військові конфлікти. Нападник максимально концентрує сили й атакує раптово на початку воєнних дій, намагаючись завдати вирішальної поразки до того, як сили супротивника завершать розгортання, а економіка буде переведена на воєнний стан.

Для того, щоб якнайшвидше припинити війну або збройний конфлікт, необхідно чітко розуміти мету конфлікту. Таке розуміння дає змогу знайти компроміс, прийнятний для сторін. Цілі війни були найкраще сформульовані Б. Х. Лідделлом Хартом у його "Стратегії непрямих дій" (1954) (Hart, 2008). Він вважав, що метою війни є створення кращого світу, ніж той, який був до війни. Виходячи з концепції "кращого світу", війни можна поділити на "справедливі", які ведуть до розвитку людського суспільства загалом, і "несправедливі", які ведуть до його руйнування або спрощення. Країни вступають у війну не заради самої війни, а для досягнення власних політичних цілей. Тому "перемога" – це політичне, а не військове поняття. Військові цілі є лише засобом для досягнення конкретної політичної мети, яка визначається нею самою. Військові дії є лише основою для ухвалення політичного рішення, але не для завоювання, а для примусу до цього рішення. Мета воєн, які ведуть імперії, полягає в тому, щоб поставити під свій контроль якомога більше ресурсів і реформувати "світовий порядок" у своїх інтересах.

Зокрема Карл фон Клаузевіц висловився, що війна – це не що інше, як продовження політики іншими засобами" (Про війну, 1832) (Von Clausewitz, 2005). Іншими словами, війна – це лише частина політики, а реальні бойові дії – один з елементів військово-політичних дій політичних лідерів однієї країни проти іншої. Тобто можна сказати, що війна – це проміжний етап, спрямований на встановлення неможливості компромісу між протиборчими сторонами і створення нових умов, за яких знищення однієї з протиборчих сторін робить компроміс можливим або навіть непотрібним.

У лютому 2022 р. неспровоковане вторгнення РФ в Україну вивело війну на перше місце у порядку денному безпеки, викликавши коментарі про повернення – або продовження – ролі геополітики у світовій політиці. Виникла нагальна потреба вивчати збройний конфлікт як динамічний процес, а не як статичну соціальну рівновагу, використовуючи міждисциплінарний підхід у спільній концептуальній структурі.

Зміни у збройному конфлікті або війні стосуються її характеру на макрорівні, який охоплює конфлікти, що відбуваються в глобальному масштабі й тривають десятиліттями, століттями або довше (Strachan & Scheipers, 2011), формуючись під впливом довгострокових трансформацій у соціальних і технологічних основах ведення війни (Parker, 1988). Науковці обґрунтували наявність цих змін за допомогою аналізу тенденцій конфліктів на основі даних (Themner & Wallenstein, 2014) або через розуміння таких норм, як суверенітет, рівень міждержавного насильства (Gill-Tiney, 2022).

Збройний конфлікт важко як попередити, так і закінчити, тому так багато довготривалих конфліктів протікають в різних регіонах світу у різних формах. І немає єдиної думки про те, як можна систематично вивчати ті зміни, що викликані такими подіями: загальна

зміна характеру збройних конфліктів пов'язана зі змінами в межах окремих конфліктів; яким чином технологічні досягнення у глобальному масштабі впливають на характер ведення бойових дій в окремих конфліктах, або як розгортання нових видів озброєнь впливають на те, як ведуться війни/збройні конфлікти в XXI ст. Незрозуміло, чи стали конфлікти більш динамічними, і, якщо так, то яким чином, і чи можуть нові концепції або підходи до збору даних призвести до більш тривалих конфліктів, що мутують. Краще розуміння змін у збройних конфліктах є ключем до їх припинення. За результатами аналізу відкритих джерел з початку XXI ст. можна зробити висновок, що збройні конфлікти змінюється за певними аспектами.

Суб'єкти збройного конфлікту, які можуть бути офіційними, неофіційними або зовнішніми органами влади; тобто ті, що претендують на легітимність утримання влади за допомогою сили. Це може означати, що група вважає використання ними влади законним для досягнення своїх цілей, або що інші визнають їхнє право мати цю владу. Влада може збігатися з суверенітетом: група має повноваження керувати певною державою. Проте влада не обов'язково збігається з територіальною приналежністю: на одній і тій самій території можуть здійснювати владу кілька органів, причому деякі з них (наприклад, держави) мають легітимність, надану ззовні, а інші (наприклад, повстанці) сприймаються населенням, що проживає на цій території, як легітимні органи влади. Численні збройні державні та недержавні суб'єкти воюють і співпрацюють один з одним у відносинах, що постійно розвиваються. Часто ступінь важливості державних і недержавних акторів у конфлікті змінюється, і навіть ці категорії розмиваються. Із залученням нових акторів і охопленням нових територій насильством, пов'язаним з конфліктом, часто трансформується і первинна причина суперечки. Ці процеси видозмінюють існуючі конфлікти і спричиняють нові. Визначити винуватця конфлікту – непросте завдання. Межі між цивільними особами і комбатантами часто розмиті. Місцеві мешканці можуть впливати на динаміку конфлікту через громадянський спротив, зокрема як інформатори або зв'язкові для комбатантів тощо. Отже, розгляд збройного конфлікту через призму зміни акторів або суб'єктів допомагає краще усвідомити мінливість кордонів між тими, хто має суб'єктність, і тими, хто її не має.

Форми. Це прояви збройного конфлікту, які підпорядковуються логіці прямого чи непрямого примусу або спрямовані для мобілізації людей, та можуть бути підкріплені інструментами війни, наприклад військова техніка. Динаміка конфлікту може змінюватися на користь слабших акторів, які не можуть перевершити військовий потенціал противника, але, наприклад, успішно застосовують тактику партизанських дій. Крім того, учасники конфлікту часто винаходять нові методи, отримують переваги, наприклад, через використання комунікаційних технологій та цифрової інфраструктури. Новітні технології відкрили

еру, коли ідеї, ресурси та люди можуть безперешкодно перетинати охоплені конфліктом регіони, поширюючи пропаганду або дезінформацію і посилюючи взаємозалежність конфліктів. Серед цих технологій летальна автономна зброя змінила динаміку бойових дій, зокрема застосування недержавними акторами штучного інтелекту з відкритим вихідним кодом для перетворення цивільних пристроїв, таких як фотографічні дрони, на смертоносну зброю (Russell, 2023). Швидкий темп технологічних змін ускладнює обмін інформацією на міжнародному рівні та можливість здійснення аналізу цих змін.

Засоби, тобто матеріальні активи, які використовуються для оплати агентів насильства і придбання технологій насильства, зокрема й ті, що отримуються побори з населення (наприклад, податки), з інших джерел (наприклад, тіньова економіка) і шляхом зовнішнього спонсорства (наприклад, НАТО, Рамштаїнська коаліція, державне фінансування закордонних урядів тощо). Зміни у складі таких інституцій впливають на доступ до засобів насильства. Інший приклад: політика Німеччини, яка ніколи не надсилала військову допомогу в збройних конфліктах, була змінена лише через два дні після вторгнення РФ в Україну. Днем пізніше, 27 лютого 2022, уряд Швеції оголосив, що вона порушить свою політику відмови від надання зброї в зоні збройних конфліктів. Для ЄС зобов'язання підтримати Україну стало першим випадком в історії союзу, коли він надав зброю стороні конфлікту. Контактна група з питань оборони України, також відома як Рамштаїнська коаліція, була альянсом понад 50 країн, які підтримали Україну у військовому плані. До альянсу увійшли всі держави-члени НАТО, а також деякі інші країни. Європейський Союз також був членом Контактної групи з питань оборони України. У липні 2023 р. Кільський інститут світової економіки підрахував, що міждержавні зобов'язання досягли понад 165 млрд євро. Найбільшим постачальником військової допомоги були США, за ними – Німеччина, потім ЄС та інші країни-члени. Танки, гаубиці та реактивні системи залпового вогню (РСЗВ) були трьома основними категоріями важкого озброєння, що постачалися в Україну. На додаток до військової надано значну фінансову та гуманітарну допомогу. Десятки тисяч українських солдатів також пройшли підготовку в США і кількох європейських країнах (IEF, 2023). Слід зазначити, що відстежити повні обсяги наданої військової підтримки складно через недостатню прозорість деяких країн, які не бажають розкривати свій військовий внесок в Україну (наприклад, Франція та Польща) (Дугінець & Ніжейко, 2022).

Місце. Йдеться про зміни, що стосуються місця, де загроза насильства або його застосування є гострою, оскільки бойові дії можуть перекидатися на різні території, включаючи міста, сільську місцевість і навіть нефізичні простори, наприклад, кіберпростір. Таким чином, простір розповсюдження конфліктів рідко збігається з міжнародними кордонами; вони можуть зачіпати транснаціональні регіони, і часто

кілька конфліктів утворюють осередки нестабільності. А технологічний прогрес зумовив, що й кіберпростір став ще одним середовищем конфлікту, навіть якщо потенціал для фізичного насильства у ньому нижчий.

Наслідки: результат збройного конфлікту, який залежить від перших чотирьох змін. Наслідки можуть бути як позитивними, так і негативними, залежно від обраної перспективи, а отже потрібно пам'ятати про нормативні звинувачення. Проте не викликає сумнівів, що одним зі способів впливу конфлікту на людей є фізична шкода, нефізична шкода (включає відчуття незахищеності, яке викликає страх, психологічні наслідки організованого насильства, невпевненість за відсутності належних правил поведінки) та довгострокова шкода (поділ суспільства через травму, коли частини суспільства відчувають, що їхня історична пам'ять спотворена). Суспільства, що зазнають такого впливу, потребують більше часу для того, щоб відновити власну продуктивність і сприяти добробуту.

Отже, збройні конфлікти у XXI ст. – це динамічні соціальні явища, сутність, форми та характеристики впливу яких змінюються відповідно до трансформації як зовнішнього, так і внутрішнього середовища реалізації конфлікту. З'ясування змін у збройних конфліктах XXI ст. допомагає наблизитися до міждисциплінарного розуміння, демонструючи закономірності в усіх п'яти аспектах змін, характерних для різних контекстів. І, таким чином, формується узагальнення для обґрунтування можливості застосування досвіду відновлення країн після збройних конфліктів, що відбулися в середині та наприкінці XX ст.

2. Аналіз досвіду економічного відновлення після збройних конфліктів в деяких країнах світу

Визначним прикладом відновлення у сучасних реаліях є приклад балканських країн – Хорватії і Боснії та Герцеговини. Приклад війни за незалежність Хорватії, мабуть, найбільш релевантний в контексті України. Як частина Югославії Хорватія оговтувалася від залишків комуністичної епохи. Під час конфлікту ворожі сили окупували приблизно 20 % хорватської території, а цивільна інфраструктура та житло були основними цілями обстрілів і бомбардувань. За оцінками експертів та міжнародних організацій, близько 15 % житлового фонду країни зруйновано, адже сербами на той час було окуповано переважно сільськогосподарські регіони. Економічне падіння сягнуло 30 % по всій країні (Harvey, 2006).

Джерела відбудови після війни поділились на *національні*, що має асигнування з державного бюджету; та *міжнародні* – гранти та кредити від міжнародних організацій.

Хоч держава й виділяла кошти на відбудову постраждалих регіонів та відновлення економіки, уряд не мав цілісної єдиної візії та

стратегії виходу з кризи. Дії уряду не мали попереджувальний характер, а були більш спрямовані на усунення минулих та поточних проблем. Найбільш важкими були перші два роки війни, оскільки ніхто не знав, як діяти на випередження, а тому ситуація сильно змінювалась у ході активних бойових дій.

З метою наповнення державного бюджету урядом було прийнято низку поправок щодо фіскальної політики. Наприклад, державним службовцям було припинено виплату заробітних плат, банками – зупинено виплати по депозитах. Частково, після зміни ситуації на фронті 1993 р., ці виплати було повернуто. Також однією з ключових статей наповнення бюджету стало оподаткування населення в регіонах, що не постраждали. Після декількох років по закінченні бойових дій та початку відновлення економіки, зростання внутрішнього попиту та переходу від соціалістичної до ринкової економіки, уряд зміг частково ввести податок на додану вартість у тих регіонах, які не відносились до території особливого державного інтересу (Harvey, 2006).

Економіка та оподаткування не могли існувати незалежно одна від одної, адже відсутність ділової активності дорівнювала б відсутності бази для оподаткування, і як наслідок – відсутність надходжень до бюджету. Основними дохідними статтями економіки до війни були туризм та суднобудування. В той час, коли туристична галузь з активними бойовими діями на території країни не приносила жодних доходів, саме суднобудівна галузь стала тим плечем, яке допомогло країні встояти. Під час війни заводи, що знаходились на приморській території, продовжували виробництво суден різних видів, також стала стандартною практика перепрофілювання суден з вантажних на пасажирські та їх продаж за кордон.

Відновлення економіки відбувалося через Хорватський банк реконструкції та розвитку (який створено під егідою Європейського банку реконструкції та розвитку та контролювався ним же). Кредитування було пріоритетним для галузей, залучених до матеріального виробництва, і це мало сприяти економічному розвитку регіонів, підвищенню зайнятості населення та було обґрунтованим в наявних умовах (відновлення житлового та соціального фонду, виробництво товарів народного споживання, забезпечення ПЕК тощо).

Для відновлення Хорватії залучено міжнародних донорів, зокрема ЄС, Світовий банк, ООН та інші, а також – значну кількість міжнародних консалтингових організацій, які надали необхідну юридичну, адвокатську та освітню допомогу для постконфліктного відновлення країни.

Після закінчення війни негативний вплив на економіку Хорватії чинили вже інші проблеми: корупція та брак прозорості (*transparency*), вони стали на заваді ефективному впровадженню наданих міжнародною спільнотою рекомендацій щодо економічних та соціальних реформ. Але загалом відновлення житлового фонду було на 96 % успішним, комунальна та соціальна інфраструктура отримала державні

гранти на ремонт та відбудову (*Schönfelder, 2005*). Відновлення країни насамперед було спрямоване на відбудову сільських депресивних регіонів та зменшення асиметрії між відстаючими та розвинутими територіями країни.

Хорватія в процесі відбудови зіткнулась з необхідністю технологічної, інституційної модернізації, а також відновлення того, що має бути відремонтоване для того, щоб якомога швидше збільшити виробництво до рівня, необхідного для виживання і створення надлишку для подальшого інвестування в модернізацію економіки. Необхідно було створити сучасну демократичну державу, засновану на верховенстві права, де зокрема права власності повинні бути гарантовані і як для іноземних, так і для хорватських громадян. В результаті успішної післявоєнної відбудови Хорватія виконала вимоги для членства і стала повноправним членом ЄС вже у 2013 р.

Післявоєнна відбудова Боснії і Герцеговини (БіГ) – це приклад, коли міжнародні сили, а не національні уряди, зробили більший внесок у відновлення і реконструкцію національного суверенітету. Дейтонська угода була міжнародним договором, який штучно об'єднав етнічно розділені країни (*Hartwell, 2019*). Ключовою проблемою цього договору була його стратегія "згори донизу", яка надавала пріоритет зовнішнім ініціативам, а не національним силам. Але, попри труднощі на шляху побудови вільної та демократичної країни, БіГ подала заявку на членство в ЄС у 2016 р. і отримала статус кандидата взимку 2022 р.

Боснійська війна, на відміну від Хорватської, була набагато більш жорсткою та збитковою. За підрахунками міжнародних організацій, обсяги фінансових втрат БіГ становили близько 200 млрд дол. США, населення зменшилось на 23 %, виробництво впало на 85–90 % і, як наслідок, частка безробітного населення становила близько 90 %. Людські втрати – близько 100 тис. осіб, з яких 40 % – цивільне населення країни (*Eastmond, 2006*). Ця війна стала чи не найбільш жорсткою після II Світової війни на землях Європи, і у 1995 р. завершилась Дейтонським перемир'ям, проте після нього країна залишилась ще більш роз'єднаною та нескоординованою, ніж була до війни. Державу було поділено на автономні регіони – Федерацію Боснії і Герцеговини і Сербську Республіку, що призвело до того, що національні ініціативи, спрямовані на післявоєнне відновлення, були не скоординовані, а державні органи мали незначний та малоефективний вплив.

Як і в Хорватії, джерела відновлення та відбудови держави склалися з двох ресурсних баз – національної та міжнародної. Втім національні ініціативи не були достатньо складні та організовані – державні асигнування не були значними, і, як у сусідньої Хорватії, уряд не мав чіткого плану дій, не координував дії всередині уряду та не діяв на випередження або попередження проблем. Більша частина ресурсу на відновлення складалась з фінансової, гуманітарної та іншої допомоги міжнародних організацій, і допоки допомога надавалась,

уряд був більш-менш згуртованим, щоб співпрацювати з міжнародною спільнотою. Однак, коли мова заходила про владу політичних еліт та цілі кожної з них, міжнародна спільнота стикалась із значним опором, оскільки ті мали вигоду від існування інститутів корупції та не готові були втрачати владу над тим, що давали доступ до джерел фінансування (*Eastmond, 2006*).

Міжнародна допомога стала ключовою ресурсною базою для відновлення країни. Зокрема такі країни та інституції, як США, Світовий банк, МВФ, Європейський банк реконструкції та розвитку, ООН, *USAID* стали ключовими акторами в економічній реконструкції БіГ. Міжнародна спільнота спрямовувала свої фінансові та інтелектуальні зусилля на відновлення житлового фонду та інфраструктури, економічного потенціалу та самостійності держави та створення громадянського суспільства. Втім вони не чинили помітного тиску на національні інститути влади з вимогами політичних реформ у країні (*Barakat & Kapisazovic, 2003*).

Після закінчення бойових дій повоєнна реконструкція виявилась доволі успішною для БіГ через фокусування на відбудові економіки й ігнорування критичної потреби політичних змін. З іншого боку, результати реконструкції фізичних об'єктів були вражаючими, а от підсумки економічних реформ і переходу до ринкової економіки були невтішними у порівнянні із зусиллями та ресурсами, затраченими міжнародним співтовариством (*Tzifakis & Tsardanidis, 2006*).

Інтерес становить історія післявоєнного відновлення Південної Кореї, де економічна реформа почалася 1961 р., коли до влади прийшли реформатори на чолі з генералом Пак Чун Хі. Основним напрямом дій його режиму в економічній сфері було перетворення з відсталої сільськогосподарської на сучасну індустріальну країну, що ґрунтується на централізованому управлінні (Семенюк, 2013). Основними економічними цілями уряду були підвищення значущості ключових галузей промисловості, зниження рівня безробіття та впровадження більш ефективних методів управління. Було вжито низку заходів щодо збільшення експорту, що означало підвищення конкурентоспроможності корейської продукції та продуктивності праці. Ключовими галузями було визначено електроніку, суднобудування та автомобілебудування. Уряд рішуче заохочував відкриття нових виробництв у цих галузях. У результаті реалізації цих заходів промислове виробництво зростало на 25 % на рік, а до середини 1970-х років – на 45 % на рік (*Chung, 2007*).

Починаючи з 1960-х років, корейська економіка розвивалася швидкими темпами: протягом майже трьох десятиліть, з 1962 до 1989 р., ВВП зростав у середньому на 8 % на рік (з 2.3 млрд дол. США в 1962 р. до 204 млрд дол. США в 1989 р.). Середньорічний національний дохід збільшився з 87 дол. США на душу населення у 1962 р. до 4830 дол. США у 1989 р. У 1962 р. на частку промислового сектору

припадало 14.3 % ВВП, тоді як у 1987 р. – 30.3 %. Торгівля споживчими товарами зростає з 480 млн дол. США 1962 р. до 127.9 млрд дол. США 1990 р. (Chung, 2007).

Наприкінці 1980-х років внутрішній ринок був основою економічного підйому в Південній Кореї. Зростання попиту на автомобілі та інші дорогі товари зумовлене загальним підвищенням платоспроможності населення. У результаті економічна політика уряду, спрямована на експорт корейської продукції, змістилася в бік самозабезпечення і зменшення залежності від інших країн. Зокрема швидко розвивався сектор послуг.

Оцінюючи ефективність запропонованих та проведених реформ у балканських країнах, можна побачити низку спільних та радикально відмінних рис, що наведені у *табл. 1*. Аналізу наведеної інформації щодо основних запроваджених норм для кожної з країн, свідчить, що балканські країни мають інший досвід повоєнного перетворення, аніж Південна Корея, і це пояснюється відмінністю менталітетів та готовністю до змін. Зокрема балканські країни знаходились у безпосередній близькості до Угорщини та Сербії, які передусім активно підтримували ідеологію соціалізму та сповідували ідеї СРСР, що мало неабиякий вплив на населення та політичні еліти, тоді як Південна Корея, попередньо також воюючи з легіоном СРСР з боку КНДР за свою незалежність, зрозуміла утопічність тієї ідеології та переорієнтувалася на створення демократичного суспільства та ринкової економіки.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика основних принципів відбудови країни

Рішення	Боснія і Герцоговина	Хорватія	Південна Корея
Було раціонально оцінено пріоритети відбудови	ні	ні	так
Проведена боротьба з корупцією			
Запроваджено реформи судової влади			
Уряд мав стратегічне бачення перспектив розвитку			
Після закінчення бойових дій було запропоновано нову команду в усіх структурах влади	так	так	ні
Пріоритет віддано іноземним капіталам			
Контроль зовнішніх інститутів влади над використанням фінансових ресурсів			так
Повноваження на керування на прийняття ключових рішень належало уряду			
Бюрократизація та юридичне ускладнення впровадження змін	ні	ні	ні
Стимулювання та переорієнтація економіки на експортний лад			
Орієнтованість на цивільне населення у процесі відбудови, тісна співпраця з громадами	ні	ні	так

Джерело: складено авторами.

За підсумками аналізу кількох збройних конфліктів, що мали місце у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., Україні необхідно зробити висновки, щоб уникнути прорахунків і помилок інших країн, максимально нівелювати негативні впливи та побудувати власну модель відновлення в умовах війни та розвитку після перемоги. При цьому використання певних інструментів та механізмів повинно враховувати як відмінні умови розвитку світової економіки та трансформації відносин на міжнародній політичній арені у ХХІ ст., так і соціально-економічні індикатори української економіки, які важко порівняти з досліджуваними країнами. Російсько-українська війна також посилила наслідки "ідеального шторму" у світовій економіці, який почав розвиватися приблизно 10 років тому. Отже, як вже зазначалося раніше, Україна потребує унікальної стратегії відновлення та виваженої адаптації наявного у світовій практиці досвіду до внутрішніх реалій української економіки в умовах військового стану.

3. Напрями та інструменти економічного відновлення та розвитку України

24 лютого 2022 року російські війська розпочали повномасштабне вторгнення на територію Української держави, яке вплинуло на всі сфери життя громадян. Території Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської та частково Херсонської областей були окуповані на початку війни, але згодом звільнені. Станом на 31 липня 2023 р. АР Крим та більшість територій Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей залишаються під окупацією, і там тривають активні бойові дії.

Український бізнес, розташований за межами основних зон бойових дій, почав демонструвати ознаки відновлення з квітня 2022 р. У жовтні РФ почала обстрілювати енергетичну інфраструктуру України ракетами і БПЛА, спричиняючи руйнування та тривалу відсутність електропостачання. Усе це призвело, згідно з даними Міністерства економіки України (КМУ, 2023), до рецесії ВВП України у 2022 р. приблизно на 29.2 % (у 2021 – зростання на 3 %). Ситуація в економіці країни станом на середину 2023 р. є надскладною, і це впливає на функціонування не лише української, а й світової економіки, тож подальший вплив і тривалість важко передбачити та кількісно оцінити.

Уже через 5 місяців від вторгнення було запропоновано план відновлення України на конференції в Лугано (Швейцарія), де акцентовано на важливості доброчесності, прозорості та підзвітності для успішної реалізації цього плану відновлення. Особлива увага приділялась таким підходам до відновлення: цифрова трансформація, перехід до зеленої енергетики, а також національне та міжнародне інноваційне та стале фінансування на національному та міжнародному рівнях (URC, 2022). У подальшому проведено низку конференцій щодо відновлення України вже у 2023 р. Важливість цих заходів для українського зовнішньополітичного статусу висока, але реальну результативність поки важко

визначити, оскільки стратегія відновлення / відбудови / розвитку України ще не затверджена офіційно і відповідно не реалізується.

У 2022 р. Центром досліджень економічної політики (CEPR) представлено звіт "Проблеми відновлення України", в якому визначено виклики, можливості та політики, необхідні для відновлення України, а також надано комплексний секторальний аналіз цих аспектів. Автори звіту акцентували увагу на тому, що успіх у процесі відновлення країни вимагатиме стратегічного терпіння, значних ресурсів, безпрецедентної співпраці, прозорості та лідерства України в цьому процесі, враховуючи складний характер процесу відновлення. Цей документ пропонує стислі рамки для координації глибокої модернізації, необхідної для того, щоб відходу України від пострадянської спадщини та поглиблення європейської інтеграції (Gorodnichenko et al, 2022).

У разі визначення стратегії відновлення/розвитку української економіки необхідно розрізнити два стратегічні етапи. Основною характеристикою *першого етапу* є відносна автономія грошово-кредитної політики, що пов'язана з валютною політикою та наявними обсягами золотовалютних резервів, а головною метою цього етапу є досягнення повної зайнятості та реконструкції виробничих потужностей, які не мають яскраво виражених структурних проблем. Слід очікувати, що фінансова допомога, що надходитиме у цей період у країну, має переважно спрямовуватися на невілювання поточного дефіциту торговельного балансу, особливо на етапі відновлення. Оскільки інструменти та механізми фінансового ринку недостатньо розвинуті, макроекономічне регулювання до певної міри матиме адміністративний характер.

Другий етап стратегії розвитку характеризуватиметься відкритістю до світового ринку капіталу на основі ринкових механізмів. Цей етап передбачатиме відповідний рівень розвитку фінансових інститутів і механізмів: зокрема ринок цінних паперів, операції центрального банку на відкритому ринку, повна конвертованість національної валюти, автоматичне вирівнювання платіжного балансу через функціонування ринку капіталу та продаж конкурентних товарів і послуг конкурентною економікою, автоматичне врівноваження платіжного балансу шляхом функціонування ринку капіталу та продажу товарів і послуг. Інтеграція внутрішнього фінансового ринку у європейський вимагатиме координації грошово-кредитної та фіскальної політики, а також валютної та процентної політики з країнами-партнерами. Це означає, що Україна повинна бути готовою до прийняття правил співпраці та подальшої інтеграції в ці економічні співтовариства.

Висновки

В умовах, коли інформаційні технології прискорюють темпи трансформації світової системи, слід враховувати трансформацію розуміння сутності та динаміки збройних конфліктів. Визначення концептуальних рамок вимірів цієї трансформації надає можливість подальшої іденти-

фікації: суб'єктів, які можуть не брати безпосередньої участі в конфлікті, але впливати на його динаміку з-за кордону; різних форм впливу конфлікту на всі цільові групи; викликів на шляху до перемоги; ролі головних суб'єктів постконфліктного врегулювання. Також трансформація розуміння сутності конфліктів актуалізує необхідність пошуку нової моделі повоєнного відновлення України, оскільки наявний у світовій практиці досвід не відповідає як поточним умовам розвитку світової системи, так і характеру російсько-української війни.

Підсумовуючи результати аналізу досвіду відновлення в деяких країнах, що пережили збройний конфлікт, та враховуючи трансформації світової системи у XXI ст., можна визначити основні напрями подальшого розвитку економіки України:

- формування стабільного політичного середовища та сильних інституцій, які здатні забезпечити верховенство права, захист прав власності та виконання контрактів. Це вимагає відданості реформам і розвитку сильної системи стримувань і наявних механізмів для запобігання корупції та зловживанню владою;

- зміна системи забезпечення національної безпеки держави через розвиток військово-промислового комплексу (ВПК) посилення національної ідентичності в суспільстві (єдність поглядів на критичні точки, які визначають націю: мову, культуру, релігію тощо). Забезпечення відчуття безпеки – запорука ефективного економічного розвитку. Це важливо передусім у впровадженні політики запобігання пропаганді. Зокрема організації антипропагандистських заходів як на національному, так і на міжнародному рівнях (просування правдивого сприйняття України у світі для спрощення прийняття рішень щодо налагодження/посилення міжнародної співпраці). Все зазначене має бути врегульовано на державному рівні через прийняття відповідних законодавчих документів;

- підготовка освіченої та кваліфікованої робочої сили через розвиток системи приватних закладів освіти. Уряд також має співпрацювати з приватним сектором для визначення навичок і компетенцій, які потрібні на ринку праці, та розробляти програми для забезпечення необхідного навчання. Зазначимо, що національна система освіти має забезпечити акцент на історії України, на важливості української мови та української культури як складових національної ідентичності. Крім того, важливо, щоб система освіти сприяла розвитку учнів та студентів як особистостей;

- залучення інвестицій у науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) для стимулювання інновацій та розвитку нових технологій. Україна повинна створити стимули для інвестицій приватного сектору в НДДКР, зокрема податкові пільги та інші фінансові стимули. Уряд також може інвестувати в державні науково-дослідні програми для стимулювання інновацій та розвитку технологій, наприклад через розвиток ВПК;

- формування сприятливого бізнес-середовища, яке заохочує підприємництво, інновації та інвестиції. Це має спрощення регуляторних норм, зменшення бюрократії та стимули для розвитку бізнесу, підтримку стабільного банківського сектору та доступу до ринків капіталу, доступ до інвестицій на рівні фізичних осіб, оскільки саме культура інвестицій сприятиме покращенню фінансового стану населення та економіки загалом. Уряд також може надавати кредитні гарантії та інші форми фінансової підтримки, щоб допомогти бізнесу отримати доступ до фінансування;
- перехід від переважаючого експорту сировини до експорту готової продукції. Тут можуть бути використані різні інструменти: адміністративна допомога з боку держави тим суб'єктам господарювання, яким для виходу на зовнішні ринки необхідно підвищити якість виробленої продукції з погляду міжнародних стандартів та технічного регулювання; застосування експортних стимулів; розробка стартових стимулів для "новачків" бізнесу тощо.

Реалізація зазначених напрямів має відбуватися в рамках стратегії відновлення, результати та досягнення якої мають постійно контролюватися та відповідно змінюватися й удосконалюватися. Тому подальші дослідження будуть спрямовані на здійснення оцінки ефективності реалізації запропонованих напрямів з врахуванням поточних змін у міжнародному та національному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	REFERENCE
Дугінець, Г., & Ніжейко, К. (2022). Міжнародна технічна допомога в повоєнній відбудові України. <i>Scientia-Fructuosa</i> , 143(3), 36–49. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(143)02	Duginets G., & Nizheiko K. (2022). International technical support in Ukraine's post-war reconstruction. <i>Scientia-Fructuosa</i> , 143(3), 36–49. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(143)02
КМУ (2023) Мінекономіки: ВВП за підсумком 2022 року впав на 29,2%. https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-vvp-za-pidsumkom-2022-roku-vprav-na-292	KMU (2023) Ministry of Economy: GDP fell by 29.2% at the end of 2022. https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-vvp-za-pidsumkom-2022-roku-vprav-na-292
Мазаракі, А., & Мельник, Т. (2022). Світове господарство: виклики російсько-української війни. <i>Scientia-Fructuosa</i> , 143(3), 4–35. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(143)01	Mazaraki, A., & Melnyk, T. (2022). The world economy: the challenges of the Russian-Ukrainian war. <i>Scientia-Fructuosa</i> , 143(3), 4–35. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(143)01
Семенюк, І. В. (2013) Особливості історичної традиції Південнокорейського суспільства. <i>Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії</i> . (55). С. 45–55. http://vestnikzgia.com.ua/article/view/24236	Semeniuk, I. (2013) Features of the historical tradition of South Korean society. <i>Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy</i> (55). 45–55 http://vestnikzgia.com.ua/article/view/24236
Сіденко, С. В. (2022). Пріоритети й чинники інноваційної політики: досвід окремих країн Східної Азії і стратегічні імперативи для післявоєнної відбудови України. <i>Економіка України</i> , (11), 47–75. https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.11.047	Sidenko, S. (2022). Priorities and factors of innovative policy: the experience of some East Asian countries and strategic imperatives for the post-war reconstruction of Ukraine. <i>Economy of Ukraine</i> . (11): 47–75 https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.11.047

Aboushala, M., & Haj Ismail, S. (2022). Post-war rural resilience as a development strategy in theory and practice. <i>TRC Journal of Humanitarian Action</i> , 1(1), 19-29. https://doi.org/10.55280/trcjha.2022.1.1.0003	Aboushala, M., & Haj Ismail, S. (2022). Post-war rural resilience as a development strategy in theory and practice. <i>TRC Journal of Humanitarian Action</i> , 1(1), 19-29. https://doi.org/10.55280/trcjha.2022.1.1.0003
Al-Saadi, Nawar (2023). Russian-Ukrainian War's Effects on the World Economy. <i>Journal of Exploratory Studies in Law and Management</i> 10.1. 8-21.	Al-Saadi, Nawar (2023). Russian-Ukrainian War's Effects on the World Economy. <i>Journal of Exploratory Studies in Law and Management</i> 10.1. 8-21.
Barakat, S., & Kapisazovic, Z. (2003). Being Lokalci: Evaluating the impact of international aid agencies on local human resources: The case of post-war Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. <i>The European Journal of Development Research</i> , (15), 55-72.	Barakat, S., & Kapisazovic, Z. (2003). Being Lokalci: Evaluating the impact of international aid agencies on local human resources: The case of post-war Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. <i>The European Journal of Development Research</i> , (15), 55-72.
Bugnion, F. (2011). Geneva conventions and their additional protocols. <i>The Encyclopedia of War</i> . https://doi.org/10.1002/9781444338232.wbeow229	Bugnion, F. (2011). Geneva conventions and their additional protocols. <i>The Encyclopedia of War</i> . https://doi.org/10.1002/9781444338232.wbeow229
Collier, P. (1999). On the economic consequences of civil war. <i>Oxford economic papers</i> , 51(1), 168-183.	Collier, P. (1999). On the economic consequences of civil war. <i>Oxford economic papers</i> , 51(1), 168-183.
Eastmond, M. (2006). Transnational returns and reconstruction in post-war Bosnia and Herzegovina. <i>International Migration</i> , 44(3), 141-166.	Eastmond, M. (2006). Transnational returns and reconstruction in post-war Bosnia and Herzegovina. <i>International Migration</i> , 44(3), 141-166.
Erhard, L. (2020). <i>Wohlstand für alle</i> . Ullstein Buchverlage. 424	Erhard, L. (2020). <i>Wohlstand für alle</i> . Ullstein Buchverlage. 424
Chassang, S., & Miquel, G. P. (2009). Economic shocks and civil war. <i>Quarterly Journal of Political Science</i> , 4(3), 211-228.	Chassang, S., & Miquel, G. P. (2009). Economic shocks and civil war. <i>Quarterly Journal of Political Science</i> , 4(3), 211-228.
Galanakis, Charis M. (2023) The "vertigo" of the food sector within the triangle of climate change, the post-pandemic world, and the Russian-Ukrainian war. <i>Foods</i> 12.4: 721. https://doi.org/10.3390/foods12040721	Galanakis, Charis M. (2023) The "vertigo" of the food sector within the triangle of climate change, the post-pandemic world, and the Russian-Ukrainian war. <i>Foods</i> 12.4: 721. https://doi.org/10.3390/foods12040721
Ganegodage, K. R., & Rambaldi, A. N. (2014). Economic consequences of war: Evidence from Sri Lanka. <i>Journal of Asian Economics</i> , (30), 42-53. https://doi.org/10.1016/j.asieco.2013.12.001	Ganegodage, K. R., & Rambaldi, A. N. (2014). Economic consequences of war: Evidence from Sri Lanka. <i>Journal of Asian Economics</i> , (30), 42-53. https://doi.org/10.1016/j.asieco.2013.12.001
Glick, R., & Taylor, A. M. (2010). Collateral damage: Trade disruption and the economic impact of war. <i>The Review of Economics and Statistics</i> , 92(1), 102-127. https://doi.org/10.1162/rest.2009.12023	Glick, R., & Taylor, A. M. (2010). Collateral damage: Trade disruption and the economic impact of war. <i>The Review of Economics and Statistics</i> , 92(1), 102-127. https://doi.org/10.1162/rest.2009.12023
Gorodnichenko, Y. et all (2022) Paris Report 1: Rebuilding Ukraine: Principles and Policies Sologub, B. Weder di Mauro // CEPR Press. https://cepr.org/about/news/press-release-rebuilding-ukraine (Last accessed: 28.07.2023).	Gorodnichenko, Y. et all (2022) Paris Report 1: Rebuilding Ukraine: Principles and Policies Sologub, B. Weder di Mauro // CEPR Press. https://cepr.org/about/news/press-release-rebuilding-ukraine (Last accessed: 28.07.2023).
Gill-Tiney, Patrick (2022) A Liberal Peace? The growth of liberal norms and the decline of interstate violence. <i>Journal of Conflict Resolution</i> 66(3): 413-442. https://doi.org/10.1177/00220027211035554	Gill-Tiney, Patrick (2022) A Liberal Peace? The growth of liberal norms and the decline of interstate violence. <i>Journal of Conflict Resolution</i> 66(3): 413-442. https://doi.org/10.1177/00220027211035554

Chung, Y. I. (2007). <i>South Korea in the fast lane: Economic development and capital formation</i> . Oxford University Press.	Chung, Y. I. (2007). <i>South Korea in the fast lane: Economic development and capital formation</i> . Oxford University Press.
Hart, B. L. (2008). Strategy: the indirect approach. In <i>Strategic Studies</i> (pp. 92-95). Routledge.	Hart, B. L. (2008). Strategy: the indirect approach. In <i>Strategic Studies</i> (pp. 92-95). Routledge.
Hartwell, L. (2019). Conflict resolution: Lessons from the Dayton peace process. <i>Negotiation Journal</i> , 35(4), 443-469. https://doi.org/10.1111/nej.12300	Hartwell, L. (2019). Conflict resolution: Lessons from the Dayton peace process. <i>Negotiation Journal</i> , 35(4), 443-469. https://doi.org/10.1111/nej.12300
Harvey, J. (2006). Return dynamics in Bosnia and Croatia: A comparative analysis. <i>International Migration</i> , 44(3), 89-144. https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2006.00373.x	Harvey, J. (2006). Return dynamics in Bosnia and Croatia: A comparative analysis. <i>International Migration</i> , 44(3), 89-144. https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2006.00373.x
IEF (2023). Ukraine Support Tracker. A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine The Kiel Institute of world economy. https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/	IEF (2023). Ukraine Support Tracker. A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine The Kiel Institute of world economy. https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/
Kang, S., & Meernik, J. (2005). Civil war destruction and the prospects for economic growth. <i>The Journal of Politics</i> , 67(1), 88-109.	Kang, S., & Meernik, J. (2005). Civil war destruction and the prospects for economic growth. <i>The Journal of Politics</i> , 67(1), 88-109.
Koubi, Vally. (2005) War and economic performance. <i>Journal of Peace Research</i> 42.1: 67-82. https://doi.org/10.1177/0022343305049667	Koubi, Vally. (2005) War and economic performance. <i>Journal of Peace Research</i> 42.1: 67-82. https://doi.org/10.1177/0022343305049667
Nordhaus, J. (2008). The War Ends. <i>West Branch</i> , (62), 84-85.	Nordhaus, J. (2008). The War Ends. <i>West Branch</i> , (62), 84-85.
Parker, Geoffrey (1988). <i>The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800</i> . Cambridge: Cambridge University Press.	Parker, Geoffrey (1988). <i>The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800</i> . Cambridge: Cambridge University Press.
Pereira, Paulo, et al. (2022). Russian-Ukrainian war impacts the total environment. <i>Science of The Total Environment</i> 837: 155865. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.155865	Pereira, Paulo, et al. (2022). Russian-Ukrainian war impacts the total environment. <i>Science of The Total Environment</i> 837: 155865. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.155865
Russell, Stuart (2023). AI Weapons: Russia's war in Ukraine shows why the world must enact a ban. <i>Nature</i> 614(7949): 620–623. https://www.nature.com/articles/d41586-023-00511-5	Russell, Stuart (2023). AI Weapons: Russia's war in Ukraine shows why the world must enact a ban. <i>Nature</i> 614(7949): 620–623. https://www.nature.com/articles/d41586-023-00511-5
Strachan, Hew, & Sibylle Scheipers (eds) (2011) <i>The Changing Character of War</i> . Oxford: Oxford University Press.	Strachan, Hew, & Sibylle Scheipers (eds) (2011) <i>The Changing Character of War</i> . Oxford: Oxford University Press.
Schönfelder, B. (2005). War, Economic Crisis and Stabilization. Croatia's Performance during the Balkan War 1991–1995 (Reconsidered). <i>Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft</i> , (03), 430-450.	Schönfelder, B. (2005). War, Economic Crisis and Stabilization. Croatia's Performance during the Balkan War 1991–1995 (Reconsidered). <i>Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft</i> , (03), 430-450.

Themnér, Lotta, & Peter Wallensteen (2014) <i>Armed Conflicts, 1946–2013</i> . <i>Journal of Peace Research</i> 51(4): 541–554.	Themnér, Lotta, & Peter Wallensteen (2014) <i>Armed Conflicts, 1946–2013</i> . <i>Journal of Peace Research</i> 51(4): 541–554.
Tzifakis, N., & Tsardanidis, C. (2006). Economic reconstruction of Bosnia and Herzegovina: The lost decade. <i>Ethnopolitics</i> , 5(1), 67-84.	Tzifakis, N., & Tsardanidis, C. (2006). Economic reconstruction of Bosnia and Herzegovina: The lost decade. <i>Ethnopolitics</i> , 5(1), 67-84.
URC (2022). Ukraine's National Recovery Plan. https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62c166751fcf41105380a733_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_ENG.pdf	URC (2022). Ukraine's National Recovery Plan. https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62c166751fcf41105380a733_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_ENG.pdf
UCDP (2023a). Uppsala Conflict Data Program Department of Peace and Conflict Research https://ucdp.uu.se/	UCDP (2023a). Uppsala Conflict Data Program Department of Peace and Conflict Research https://ucdp.uu.se/
UCDP (2023b). Definitions https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/#tocjump_45731119027353406_16	UCDP (2023b). Definitions https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/#tocjump_45731119027353406_16
Von Clausewitz, C. (2005). <i>On the nature of war</i> . Penguin UK.	Von Clausewitz, C. (2005). <i>On the nature of war</i> . Penguin UK.

Конфлікт інтересів: Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Внесок авторів є рівнозначним.

Дугінець Г., Колодко Н. Економічне відновлення та розвиток країн після збройних конфліктів: досвід для України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 5. С. 46-65. Серія. Економічні науки. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)04](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)04)

Надійшла до редакції 08.08.2023.

Отримано з доопрацювання 21.08.2023.

Прийнято до друку 28.08.2023.

Публікація онлайн 26.10.2023.